

Мелешко О. В., асистент ДВНЗ УАБС НБУ

Особливості розвитку недержавних пенсійних фондів: зарубіжний досвід.

У статті розглянуто позитивні і негативні фактори формування і розвитку сучасної пенсійної системи в розвинених країнах. Особливу увагу приділено аспекту розвитку пенсійних ринків та класифікації існуючих типів пенсійних фондів.

Постановка проблеми. Процес формування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні триває з 2004 року. Чотирьохрічний часовий лаг в інших країнах дозволив пенсійним фондам набути потужного розвитку та накопичити потрібну суму активів для виходу на фондовий ринок. Проблема становлення вітчизняних недержавних пенсійних фондів (далі - НПФ) полягає в слабкій підтримці з боку держави. Проте, за цей час НПФ все ж набули певного розвитку. Цей процес має спільні моменти з тими змінами, що відбуваються в розвинених країнах світу, а саме: обраний напрямок трансформації у сфері пенсійного забезпечення та вибори інструментів вирішення проблем, що постали. Тому достатньо актуальним і цікавим є окреслення основних моментів, що стосуються тенденцій розвитку основних фінансових інституцій на світових пенсійних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Масштаб і темп пенсійних реформ у всьому світі створив потребу в єдиному інформаційному статистичному просторі, який би допомагав урядам країн об'єктивно оцінити їх проведення. З цією метою Організація по економічному співробітництву і розвитку (ОЕСР) започаткувала статистичний проект по створенню аналітичних баз даних з глобальної пенсійної статистики та її індикаторів, випустивши цілий ряд збірок і брошур [1, 2, 3, 4]. Питанням інвестиційної діяльності та функціонування пенсійних фондів на світових фондових ринках присвячено праці таких науковців як Ковальова Н. [5], Леонов Д. [6]. Дослідження процесу реформування пенсійної системи в країнах ОЕСР можна знайти у публікаціях Залко Г. [8] та Котляр Д. [7]. Утім, на

сьогоднішній день залишається нерозглянутою ціла низка питань щодо функціонування пенсійних фондів (НПФ) в розвинених країнах.

Метою дослідження є розробка класифікації існуючих типів НПФ на світовому пенсійному ринку. У свою чергу, виникає потреба у визначенні чинників розвитку пенсійних фондів, що мають як позитивний так і негативний характер та обумовлюють особливості розвитку світових пенсійних ринків.

Виклад основного матеріалу. В тих країнах, де реформи системи пенсійного забезпечення почалися раніше, сучасний пенсійний ринок досяг значного розвитку і має суттєвий позитивний вплив на загальноекономічні процеси. Такими країнами переважно є ті, що входять до Організації по економічному співробітництву і розвитку (ОЕСР), так звані «багаті країни» (повний перелік наведено в таблиці 1). Їх набутий досвід став взірцем для наслідування іншим країнам, в тому числі для України. Як наслідок, сформувалася загальна світова тенденція до побудови подібних пенсійних систем.

Сучасна структура пенсійного забезпечення в світі поділяється на три рівні або стовпи (pillar – англ., стовп):

- 1-й стовп – державне пенсійне забезпечення з обов’язковою участю (фінансування за принципом “pay-as-you-go, PAYG”).
- 2-й стовп – професійні пенсійні схеми для зайнятих в конкретній галузі, на підприємстві або певною професійною діяльністю (“occupational”).
- 3-й стовп – персональні пенсійні схеми працівників у фінансових структурах, що надають відповідні послуги (“personal”). [3, 7]

Класифікація сучасної пенсійної системи вперше зустрічається в документі ОЕСР «Забезпечення процвітання в старіючому суспільстві». [3] Подібний розподіл структури пенсійних систем є в документації Світового банку та Міжнародної Організації Праці. [1, 2]

Забезпечення діяльності другого та третього рівня (стовпа) пенсійної системи здійснюється недержавними пенсійними фондами. За визначенням

ОЕСР, **пенсійний фонд** – це накопичувач активів у формі незалежного законного формування, ресурси якого формуються з внесків до пенсійних планів з винятковою метою фінансування майбутніх пенсійних виплат. Члени плану / фонду мають законодавче, беніфіціарне або контрактне право на активи пенсійного фонду. Ці фонди можуть бути у формі спеціально створеної організації зі статусом юридичної особи (наприклад, у формі трастової компанії, автономного фонду, корпорації) чи у формі незалежного фонду без статусу юридичної особи, керованого компанією з управління активами, або у формі будь-якої іншої фінансової інституції, що діє в інтересах членів плану / фонду [2].

Важливо розглянути види НПФ, які функціонують на сучасних пенсійних ринках. Проаналізувавши ряд публікацій ОЕСР [1,2,3,4] з приводу пенсійної проблематики, нами розроблено власну класифікацію існуючих типів пенсійних фондів.

I. За характером доступу до участі у пенсійних планах фонду вони діляться на :

1. *Відкриті пенсійні фонди*, які підтримують хоча б один пенсійний план без обмежень стосовно учасників (є доступним всім бажаючим).
2. *Закриті пенсійні фонди* підтримують пенсійні плани, які доступні лише учасникам за певною професійною ознакою або працівниками окремих компаній. В середині цієї групи можна виділити декілька підгруп за такими ознаками:
 - 2.2 обмеження за працедавцями: фонди одного працедавця, корпоративні фонди (для фінансово пов'язаних підприємств), промислові пенсійні фонди (для підприємств одної галузі), колективні пенсійні фонди (для непов'язаних підприємств);
 - 2.3 обмеження за учасниками: пенсійні фонди пов'язаних осіб (для тих, хто має відношення до управління фондом), індивідуальні пенсійні фонди (на індивідуальних рахунках акумулюються активи одного учасника та його спадкоємця і здійснюється управління на відносинах трасту).

II. За функціональною ознакою пенсійні фонди розрізняють:

1. *Суспільні пенсійні фонди*, діяльність яких регулюється законами соціального характеру.
2. *Приватні пенсійні фонди*, діяльність яких регулюється законами приватного сектора.

III. За юридичним статусом:

1. *Фонди зі статусом юридичної особи* (фонди, що діють на відносинах трасту, корпоративні пенсійні фонди, автономні пенсійні фонди).
2. *Фонди без статусу юридичної особи* (балансові пенсійні фонди і інші фінансові інститути).

За оцінкою ОЕСР станом на 2006 рік в сумі загальних пенсійних накопичень найбільшу частку займають надходження до автономних пенсійних фондів (66 %) (Таблиця 1). Балансовий пенсійний фонд за своїм функціональним призначенням є тотожним корпоративному пенсійному фонду нашої країни. На відміну від українського корпоративного НПФ, ця структура не є окремою юридичною особою або окремим майновим комплексом [8]. Такий метод фінансування менш поширений в країнах ОЕСР (лише 2,1 % від загальної суми інвестицій, що надійшли до пенсійної системи в 2006 році). Проте балансові пенсійні фонди є достатньо поширеними в Канаді, Іспанії, Швеції, Німеччині. Закони зобов'язують власників фондів в цих країнах страхувати ризик банкрутства підприємства.

Показник пенсійних активів дає можливість оцінити ступінь розвитку не лише окремо взятого НПФ, а і всієї пенсійної системи країни в цілому. Співставлення розміру сукупних пенсійних активів з ВВП дає можливість оцінити ступінь розвитку пенсійного ринку. У деяких країнах цей показник навіть перевищує 100% (Ісландія, Нідерланди, Швейцарія). Існуючі сучасні пенсійні ринки слід класифікувати за співвідношенням «пенсійні активи – ВВП» на такі групи: зрілі ринки (пенсійні активи > 20 %), зростаючі ринки (пенсійні активи 5-20%), нові ринки (до 5% від ВВП) (табл. 1).

Таблиця 1. Розподіл сукупних пенсійних активів по основним інституційним інвесторам в 2006 році (млн. дол. США)

Країна	Автономні пенсійні фонди	Балансові пенсійні фонди	Поліси пенсійного страхування	Інші	Разом по всіх	Відсоток пенсійних активів до ВВП
«Зрілі ринки» (пенсійні активи > 20 % ВВП)						
Ісландія	21 672	n.a.	..	797	22 469	132,7
Нідерланди	860 877	n.a.	53,154 (e)	n.a.	914 031	130,0
Швейцарія	462 095	n.a.	462 095	122,1
Австралія	687 265	n.a.	687 265	94,3
Великобританія	1 831 290	n.a.	285,906 (e)	n.a.	2 117 197	77,1
США	9 721 120	n.a.	2 356 445	3 808 000	15 885 565	73,7
Фінляндія	149 497	..	13 588	n.a.	163 085	71,3
Канада	678 952	143 982	59 027	424 162	1 306 124	53,4
Ірландія	110 093	n.a.	110 093	49,9
Данія	89 570	n.a.	237 715	57 618	384 902	32,4
Японія	1 020 807	n.a.	n.a.	n.a.	1 020 807	23,4
«Зростаючі ринки» (пенсійні активи 5-20 % ВВП)						
Португалія	26 581	n.a.	..	3 604	30 185	13,6
Нова Зеландія	13 120	n.a.	n.a.	..	13 120	12,4
Мексика	96 470	..	n.a.	1 243	97 714	11,5
Польща	37 964	n.a.	260	..	38 224	11,1
Угорщина	10 978	n.a.	n.a.	..	10 978	9,7
Швеція	36 397	7 165	166 462	8 028	218 052	9,5
Іспанія	92 527	20 088	14,465 (e)	28 275	155 355	7,6
Норвегія	22 874	n.a.	..	n.a.	22 874	6,8
«Нові ринки» (пенсійні активи < 5 % ВВП)						
Австрія	15 611	12,217 (e)	..	n.a.	27 828	4,8
Чеська Республіка	6 462	n.a.	n.a.	n.a.	6 462	4,6
Бельгія	16 769	n.a.	42,604 (e)	..	59 373	4,3

Країна	Автономні пенсійні фонди	Балансові пенсійні фонди	Поліси пенсійного страхування	Інші	Разом по всіх	Відсоток пенсійних активів до ВВП
Німеччина	122 764	329,186 (e)	59,971 (e)	..	511 921	4,2
Італія	55 681	..	6 013	n.a.	61 693	3,0
Корея	25 829	n.a.	30 622	11 771	68 222	2,9
Словакія	1 537	n.a.	n.a.	n.a.	1 537	2,8
Туреччина	3 965	n.a.	n.a.	n.a.	3 965	1,0
Франція	25 094	..	129 109	1 004	155 207	1,1
Греція	23	n.a.	..	n.a.	23	0,0
Люксембург
Разом по країнах ОЕСР	16 243 885	512 637	3 455 341	4 344 502	24 556 367	n.a

Примітка:

n.a. – не застосовується (not applicable).

(e) – за попередньою оцінкою ОЕСР.

.. – не доступні.

Джерело: складено на основі статистичних даних ОЕСР. Режим доступу:

http://www.oecd.org/document/46/0,3343,en_2649_34853_36091822_1_1_1_1,00.html / - 19.09.2008.

Таким чином, простежується пряма залежність між рівнем економічного розвитку та розміром пенсійного ринку країни. Накопичені пенсійні кошти є додатковим інвестиційним ресурсом для виробничого сектору, що позитивно впливає на динаміку макроекономічних показників.

Окремо від пенсійних фондів слід виділити **страхові компанії**, які також займають активну позицію на пенсійних ринках. Частка пенсійних активів у цих структурах досягає 14 % від їх загальної сукупності (див. Таблицю 1). В окремих країнах (наприклад, в Данії (62 %), Франції (83 %), Швеції (76 %), Кореї (45 %)) розмір внесків до страхових компаній є переважаючим. На пенсійних ринках країн ОЕСР, вони мають значний вплив на розвиток соціальної та економічної сфери (США - 15 %, Італії - 9 %, Фінляндія - 8 %). Ці дані свідчать, що страхові компанії поряд з пенсійними фондами є важливою складовою пенсійного та фінансового ринку.

В Україні страхові компанії також є серйозним конкурентом вітчизняним пенсійним фондам. Вітчизняні науковці відмічають, що «слабкість українських недержавних пенсійних фондів активно використовують страхові компанії, в тому числі зарубіжні, які через своїх посередників залучають до своїх пенсійних проектів заможні верстви населення України, залишаючи недержавним пенсійним фондам нашої країни сектор середньо- і малозабезпечених громадян. А вони, як правило, не довіряють цим фондам, а більшість із цієї групи населення не має належних доходів для участі у недержавному пенсійному страхуванні» [9, стр. 249].

Сучасний масштаб діяльності недержавних пенсійних структур у світі можна охарактеризувати показником загальних інвестицій до них за 2004-2006 роки (таблиця 2).

Таблиця 2 Загальні інвестиції до пенсійних фондів за 2004-2006 роки (в млн. доларів)

Регіональний індикатор	2004	2005	2006	Середній темп приросту за 2004-2006 рр.
По всіх країнах ОЕСР	13 670 059	15 008 637	16 243 886	9,01 %
За деякими країнами не членами ОЕСР	516 724	535 679	616 388	9,22 %
10 країн з найбільш розвиненими пенсійними ринками	12 700 087	13 801 613	14 831 847	8,07 %
Єврозона	1 143 070	1 324 623	1 475 517	13,62 %
Азія	1 091 358	1 270 927	1 267 584	7,77 %
Латинська Америка	205 787	266 342	331 485	26,92 %
країни BRIC	160 164	203 290	243 490	23,30 %
По всьому світу	14 186 783	15 544 316	16 860 274	9,02 %

Джерело: складено за матеріалами Pension Market in Focus : statistical collection. – Issue 4. – OECD : 2007.

З наведеного розподілу пенсійних ринків за територіальною ознакою видно, що НПФ розповсюджені в країнах Єврозони та Азії. Найбільші за розміром пенсійні ринки зосереджені в країнах ОЕСР. Їх сукупна частка у загальних світових пенсійних активах за 2004-2006 роках відповідно становила: 96%, 97%, 96%. Швидкі темпи приросту спостерігаються у країнах Латинської Америки та BRIC (Бразилія, Росія, Індія, Китай) – 27% та

23 % відповідно. Значний пенсійний ринок Європейського союзу продовжує нарощувати свої масштаби в середньому на 7% щорічно. Слід відмітити, що світовий пенсійний ринок зосереджений в десяти провідних країнах. Частка сукупних активів фондів цих країн у загальносвітовому обсязі становила 90 % і 88 % у 2004 та 2006 роках відповідно.

Рівень розвитку пенсійної системи чи будь-якого пенсійного фонду визначає здатність забезпечити виплати по своїм зобов'язанням на очікуваному рівні. Джерелом цих виплат є накопичені внески учасників, збільшені на інвестиційний прибуток. Щоб бути учасником фондового ринку та використовувати ті інвестиційні інструменти, що мають достатній рівень прибутковості та надійності, потрібні значні грошові ресурси. Звідси виникає взаємна залежність: прибутковість інвестиційної діяльності фонду - від розміру внесків учасників, а розмір внесків - від здатності фонду виправдати очікування своїх інвесторів.

Таким чином, слід визначити *позитивні чинники розвитку пенсійного ринку*. По-перше, це тривалість періоду запровадження країною пенсійної реформи. Чим більше часу було відведено для накопичення недержавними пенсійними фондами активів, тим впливовішою інституцією вони є на сучасних фінансових ринках. По-друге, це рівень економічного розвитку країни, що обумовлює можливість оптимізувати інвестиції у фінансові ринки та знизити залежність від інфляції а також зміни рівня оплати праці. По-третє, це розвиток фондового ринку, що обумовлює можливість забезпечити регулювання інвестиційної діяльності пенсійних фондів на принципах «розсудливої людини».

До *факторів, що стримують розвиток пенсійних фондів* слід віднести: малий розмір активів, відсутність надійних і ефективних фінансових інструментів для інвестування та законодавче обмеження їх використання. При цьому необґрунтовані кількісні обмеження стають на заваді диверсифікації активів. Наприклад, у деяких країнах вони спричинили зменшення середнього рівня прибутковості. Пенсійним фондам також дуже

важливо забезпечити інвестиційні доходи відповідно до очікувань вкладників, щоб завоювати їх довіру. Водночас, індикатором довіри населення як до фонду, так і до приватної пенсійної системи загалом, на нашу думку, є рівень капіталізації пенсійних активів. Крім того, завжди існує ризик невиконання пенсійних зобов'язань перед учасниками пенсійних схем, який потрібно компенсувати більшими внесками. Чим більше внесків потрібно вносити вкладнику, тим менш привабливим є фонд для нього.

Наступним негативним фактором слід вважати нестабільну економічну ситуацію в країні, яка породжує два додаткових ризики: ризик інфляційних втрат майбутніх накопичень та ризик зменшення надходження внесків до фондів внаслідок зниження доходів населення.

Сукупність вищенаведених чинників впливає на розподіл світового пенсійного ринку за рівнем їх розвитку на зрілі, зростаючі та нові ринки. Проведений аналіз дозволяє зробити наступні **висновки**. По-перше, спостерігається стійка тенденція до нарощування активів пенсійними фондами протягом останніх п'яти років по всьому світу. По-друге, темпи приросту активів НПФ нерівномірні в залежності від регіонів. По-третє, швидке нарощування фінансових ресурсів НПФ відбувається у тих країнах, які знаходяться на початковому етапі запровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення та мають так звані "нові ринки". Найбільшого розповсюдження набули автономні пенсійні фонди, які представляють переважно третій рівень системи НПЗ в країнах «зрілих пенсійних ринків». З ними конкурують страхові компанії.

Запропонована класифікація може буде використана при дослідженні досвіду управління фінансовими ресурсами пенсійних фондів.

Використана література

1. Adema, W. The Growing Role of Private Social Benefits [Text] / W. Adema, M. Einerhand. - Geneva., // Labour Market and Social Policy Occasional Papers, The ILO and Pensions, Social Security Department, ILO: Geneva., 1998. - No. 32.
2. Private pensions : classifications and glossary / Organization for Economic Co-Operation and Development. – Frans : OESDpublishing, 2005. – 103 p.
3. Maintaining prosperity in an ageing society [Text] : document / Organization for Economic Co-Operation and Development [OECD]. - Paris, France : OECD, 1998. - 142 p.

4. Pension Market in Focus : statistical collection. – Issue 4. – OECD : 2007. – 24 p.
5. Ковальова, Н. Регулювання декларування інвестиційної політики накопичувальних пенсійних фондів: напрями вдосконалення вітчизняного підходу в світлі міжнародного досвіду [Текст] / Н. Ковальова // Ринок цінних паперів. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.- 2005.- № 3.- С.53-63.
6. Леонов, Д. Формування та розподіл прибутку недержавного пенсійного фонду: проблемні питання [Текст] / Д. Леонов // Ринок цінних паперів. Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку.- 2005.- № 11.- С.53-65.
7. Котляр, Д. Недержавне пенсійне забезпечення в ЄС: корисний досвід та можливі висновки для України [Електронний ресурс] / Д. Котляр // Часопис ПАРЛАМЕНТ. – 2002. – № 4. – Режим доступу : http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=135&iar_id=126&as=2/ - 12.09.2008 р. – Загол. з екрану.)
8. Залко, Г. Американский опыт пенсионного обеспечения [Текст] / Г. Залко // Рынок ценных бумаг. – 2004. - № 17. – С. 56 – 59.
9. Карлін, М. І. Фінансова система України : навч. посіб. / М. І. Карлін; Мін-во освіти і науки України. - К. : Знання, 2007.- 324 с.